

дитеља пописује се за њихову малолетну децу сва имовина, од које се нека претвара и у новац, и потом се сав новац уноси у поменуту касу, којом рукује одбор од неколико лица. Новац се по одлуци одбора даје на сигуран приплод и од интереса издржава се сирочад. Стање касе „Штам“ овде у Пљевљима за прошли месец износи 123.562 гроша и 23 паре; а стање касе „Штам“ у Пријепољу 116.093 гроша и 20 пара. Стање „Штам“ касе у Новој Вароши није ми још познато, јер је сва готовина касена дата на приплод, а одскора је тек постављен руковалац касе.

У касу „Вакуфа“, која постоји овде у Пљевљима под називом „Сулус вакуф“, улазе приходи џамијски и из њих се издржавају две џамије (једна у Пљевљима и једна у Потпећу); оправљају се у Пљевљима чесме, издржава се једна оvd, муслиманска школа за сироту децу и плаћа учитељ за ту школу.

Надзор над свима овим касама за сада врши овде полицијска власт. Доцније ће без сумње каса „Штам“ прећи на руковање окружног суда. . .

Др Бранко Перуничкић

ИЗ ОДНОСА ЦРНЕ ГОРЕ И СРБИЈЕ ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА 19. ВИЈЕКА

Црна Гора и Србија, поникле у национално-револуционарној борби, имајући заједничку мисију — ослобођење нације од туђинске насилничке власти и стварање независне националне државе, биле су од овог настанка у сталном додиру. Ти додир су били различити: мање или више топли и братски, што је зависило од личности које су у даном часу биле на челу обију земаља, као и од општих прилика и стања које је владало у њиховој ближој и даљој околини. Неколико докумената из првих година четвртог деценија 19. вијека, које ћемо навести, освјетљавају карактер односа Црне Горе и Србије, неке личности на врху обију земаља и стање у турском сусједству.

Тих година Турска се рвала са побунама у Албанији, Босни и Египту. Природно је да су и Црна Гора и Србија брижљиво пратиле унутрашње борбе у кући свога главног непријатеља. И једна и друга су покушавале да искористе унутрашњу кризу Турске. И млади господар Црне Горе Петар II Његош и дозрели кнез Србије Милош Обреновић пружили су пријатељску подршку Хусеин-капетану Градашчевићу, „предводителу и витезу цијеле Босне“, у нади да ће, подржавајући турског побуњеника, убрзати остварење својих националноослободилачких тежња. Његош је био спреман на војну акцију у циљу ослобођења Подгорице и Зетске равнице. Кнез Милош је новчано помагао скадарског везира Мустафа-пашу побуњеног против Турске, као

и Градашчевића, стојећи с њима у пријатељској преписци. О томе свједочи и ово писмо Градашчевића кнезу Милошу:

„Све твоје мени послате по твојем чиновнику Милосаву Перуничу аманете цело са писмом заједно примио јесам и устмено што ми је од тебе наручено показао ми је по реду тачно, за које ми је верло драго и мило. Надам се и у напредак да ћемо опет таквог између себе имати и боље се наш комшилук и пријатељство познавати. Неизостављам ти љубезно, Досту Милоше, препоручити за оног човјека кога ће ти твој посланик устмено казати што скорим начином овамо мени да пошаљеш зашто немам (у тексту стоји: „не нам“ НШ) времена дуго се овде бавити и задржавати, јербо мислим, ако Бог даде, наскоро се одавде дизати и унапредак полазити, зато да ми га брзо пошаљеш. Пишем ти и напредак сваку доброту нећемо ти испуштати јавити. При овом свему у овом моме писму теби јавитом изволишећ од посланика твога Милосава Перуничу кнеза моје аманете устмене примити. За твоје аманете које си ми послао верло ти благодаран остајем. И јесам твој велики Дост. . .“ слиједи потпис како је напријед наведен. Писмо је датирано: „У пришттини 1 августа 1831 године.“

Послије текста овог писма, писаног на табаку канцеларијског формата, додата је ова значајна напомена:

„П. П. Скадарски је везир Мустафа паша на мене једну писму послао и у њему једну облигацију теби, тога ради ти шаљем ја исту облигацију, да ју ти код себе задржиш, а новце колико она гласи да по овом човјеку пошаљеш овамо мени. Јесам горњи. . .“¹⁾

Како се из писма види, кнез Милош је са турским бунтованим великашима одржавао не само политичке везе и пријатељство, већ их је и финансирао. Познато је да кнез Милош није никад наплатио позајмљени новац. Оба су покрета пропала. Карактеристично је да кнез Милош, који финансира скадарског везира, вјероватно и Градашчевића, није изишао у сусрет молби Петра II да га новчано помогне у планираном нападу на Подгорицу. Млади Његош је оцијенио као повољну прилику за тај напад. Устале су против султана и Албанија и Босна, непосредни сусједи Црне Горе. Његош је стајао у пријатељским односима са Градашчевићем и обећао му заштиту од султанових трупа које би нападале од Подгорице и Брда. Сем тога, Његош се споразумио са вођом католичких албанских племена источно од Подгорице да га у акцији за заузимање града и Зете помогну. Он се, при таквим околностима, обратио кнезу Милошу с молбом за зајам

¹⁾ Државни архив НРС — П. О. К 28 — Београд.

На полеђини пресавијеног у виду коверте великог табака исписана је адреса: „Високородному и великому Србскому Кнезу Милошу Обреновићу, честно у Крагујевцу“. На истом пољу очувани су остаци црвеног воска којим је писмо било залијељено, а тако исто дјелимично очуван отисак мохура са турским натписом.

од 3—4000 дуката. Милош је одбио Његошеву молбу и савјетовао га да остане на миру. Послије овога одбијања Његошевог тражења, кнезу Милошу се обратио Његошев сарадник, „предсједатељ црногорског Сената“, како га Кнез Милош у писму ослобљава, Иван Вукотић, с молбом да кнез Милош помогне планирану акцију Црне Горе „прахом, оловом и другим потребама“. Милош је одбио и ову молбу. Одбијајући ова тражења са Цетиња, кнез је осјетио потребу да у једном дугачком писму Вукотићу објасни свој став. Очигледно му је било стало до тога да се његово одбијање молби са Цетиња не схвати као помањкање националних и патриотских осјећања и да докаже да то чини из неодољивих разлога које намеће стање у Турској и могућности Србије при таквом стању. Из даљег излагања ће се видјети да је Милошев став према Црној Гори заузет по упуту званичне Турске.

Потврђујући пријем Вукотићевог писма упућеног „по Ђоки војводи“, кнез поздравља рад на уређивању „црногорског“ и брдског народа. „Ја, као Србин, не могу не радовати се и делу које сте предузели и успеху којим се оно увенчава“. И жели му да: „Процветаније Црне Горе увенча славом и похвалом“ Вукотићево име. Потврдивши му даље да је Вукотићево писмо „управљајуштему Азијатским департаментом (одјељење руског Министарства иностраних дјела), Радофинакину, одмах упутио руском генералу Кисељеву у Букурешт с молбом да га „незадржно“ упути даље, Милош прелази на образложење свога става према питању помоћи Црној Гори.²⁾ „Као Србин ја би притекао Црној Гори с испуненијем и једног и другог желанија онако свесрдно као што би собственом мом отеченству притицао, и као исто се најусрднији и најревностнији Црногорац не би отрекао притећи својим соотечественицима. И моја најтоплија жеља не само што би била, него и дејствително свагда, и данас и сутра јест, да Црна Гора пропева и процвета“. „Но, дозволите ми, молим, да вам приметити смем, да ни ја ни народ Србски, при свој нашој доброј вољи, нисмо данас у положенију и најмању помоћ Црној Гори принети. Критическа обстојатељства у којима се данас због буна по царству отоманском Србија налази, не дозвољавају никако желанију нашем, помоћи Црној Гори, удовлестворити“. „Томе је не само удаљеност једног од другог крива но некако и с нуруке долазите, те вам ни којим удобним начином не можемо пра^а и олова додати“. „То није ствар нити лака, нити мала, нити иде са границе на границу пак да се лако претури“...

²⁾ ДА НРС — ЗМП. Писмо кнеза Милоша — Предсједатељу црногорског Сената Ивану Вукотићу од 8. м. 1832.

Од интереса је напоменути да је концепт писма сачуван и на српском и на руском језику. Превод је, било да је који концепт послужило као изворник, дослован, али су архивске ознаке различите. Српски концепт носи ознаку: ДД^о 8. марта 1832 К 572—Н^о149, а руски ДД^о 18. март 1832 К Н^о Р 23. Од важности је истаћи да је опрезни и еластични Милош обавијестио и „покровитељицу“ Русију о својој акцији у Црној Гори и Врдима.

„Морало би се преко толико земаља ићи, које се све у туђим рукама налазе, које би једва дочекале тако нешто „као пра и олова“ да се дочепалу и на своју ползу употребе“.

Кнез Милош обавјештава даље да му је „Господин Архимандрит Петар Петровић искао 3—4 иљаде дуката у зајам, но и то морао сам, к великом мом прискрбију за сад отказати“. Кнез пише даље да је на такав поступак био „принуђен критическим обстојатељствама, која су на Србију наишла“. Он те околности, које је Његошу саопштио, понавља и Вукотићу. „Велики везир приближује се — пише Милош — с војском својом ка границама побунивше се Босне. Порта иште от Србије и мене, којима је права дала не само то, да се једна част војске царске кроз Србију на Дрину пропусти, него да њој ја и народ србски услугу учинимо, и помоћ дамо у рани, људма и новцу. Порта то од нас иште, Мисија руска у Цариграду, наравно сходно наставленијама полученим од свог двора, налаже нам да у томе Порти удовлетворимо“.³ „Већ је рана за више десетина хиљада царске војске приготовљена, већ се нужни наши војници пописују и спремају, тридесет иљада числом да буду у послуги и помоћи великом везиру и царској војсци, ту ће већ и новаца требати више него што смо досад на расходе наше потребавали, ту се неће знати ни краја ни конца трошковима, ту се лако до тог може доћи, да и Србима оно недостане, што му је у оваквим обстојатељствама најнужније — новац. Зато велим, да ми није сад у овим обстојатељствама могућно удовлетворити желанију и њиховог високопреподобиа Г-на Архимандрита и вашег висоководија помоћи Црној Гори или с праом и оловом, или с новцем и другим потребама“. Он прижељкује да се „ова критическа обстојатељства отоманског царства и премиле наше Србије скоро промене, пак ћемо онда и ја и народ Србски готови бити без сваке користи прињети помоћ и на олтар добри и полезни заведенија Црне Горе, дотле оградите се стерпенијем и надеждом, да смо ми свагда готови за једноверце и једноплеменце наше понешто жртвовати...“

Кнез Милош, како се даље из писма види, није за довољно нашао ово оправдање за одбијање давања помоћи Црној Гори. Он се опширно упустио у доказивање и убјеђивање да Црна Гора не треба да се упушта у рат с Портом. Истичући да он „дишући само Србском грудију заиста из свет срца жели да Црна Гора своје пранице распространи и плодносним пределом обогати“, ипак не може одобрити намјеравану оружану акцију Црне Горе. Вукотићев навод да за ту акцију као повод служи то што је велики везир „6 или 10 Црногораца погубио“ иако је био обећао да то неће учинити. Неодржавање дате ријечи код Турака је обична појава, а велики везир је Турчин иако је „велики везир“... Он, кнез Милош, има с Турцима преко 50 таквих слу-

³) Курзив, и овај и други, је писца ових редака.

чајева „гди су Турци у Србији Србе убијали“. „Исти дан, кад сте ви ваше писмо к мени писали, завадили су се Турци у Ужци, без сваког нашег повода, с Србима, и вас други дан пуцала је пушка по чаршiji Ужичкој из авлија и прозора турски(х) на Србе, и десетина душа от ови које је мртво остало, а које рањено било, а ја зато опет ненавојштавам на Порту“. „10, и 20, и 100 душа да погину, дипломација не изиокује да се за то зарати с погубитељем“. Толике жртве не чине много на мјери цијеле домовине. Само у случају да велики везир навали на Црну Гору у намјери да ју „опет поработи под стари иго и да укине у њој народност црногорску онда би само Црна Гора право имала навојштити на њега и не дати попрасти се“. Али Порта и нема такву намјеру, јер зна да Црна Гора стоји под руском заштитом, и да Русија не би мирно гледала на уништење Црне Горе, резонује кнез Милош“. „Зато и велим, да сад није време томе борити се с Портом за маленкост једну, која у дипломацији царева ништа не значи“.

Кнез поново истиче да је „систем покровитељнице Русије (и наше и ваше само мир да набљудавамо, и с Турцима ништошто да се незаваћамо, развоје ако султан стане унутрење нама представљено правленије дирати“. Кнез Милош наводи, у потврду свога мишљења, да му Русија није одобрила да Турској објави рат чак ни онда — 1828—1829. г. — кад је сама водила рат с Руском. А „што Русија за Србију мисли исто то, могу рећи, да и за Црну Гору мисли“. Понављајући савјет да Црна Гора не изазива рат, како је и Русија, по признању самог Вукотића, савјетовала, кнез Милош упозорава Вукотића да поведе рачуна и о својим личним интересима као Вукотића и као председатеља Сената црногорског. „Ви сте јуче дошли, из Русије и у Црној Гори вас сви руским генералом зову. Порта за то зна“, пише кнез, и „како Црна Гора данас отвори рат Порти, одма ће ова представити другим дворовима, да је Русија послала своје агенте у Црну Гору, да је принуде војевати с Портом и чинити Порти штете. Дворови други протестираће код Русије против тога, Русија ће се застидити пред дворовима што је укоравају да интригама гледа оскорбљавати Порту, и Русија ће све навојштење от себе удаљити, Црну Гору покровитељства свог лишити и вашу особу пред светом обезчестити и име ваше посрамити, као што је Ипсилантом за побуњеније Влашке, као што ћете и сами боље од мене знати, учинила“. ⁴⁾ „А то би била штета и за Црну Гору и за самог Вукотића — каже кнез. Зато се не треба упуштати у рат, тим прије, пише Милош, „што сте сад сами, соседа који би вам до куће био немате: Скадранин у Цариграду, а Арнаути пали великом везиру на молитву; да су се они одржали они би вам и

⁴⁾ Генерал руске војске, грчке народности, Ипсиланти је планирао био побуну широких размјера на Балкану; позвао је и кнеза Милоша на сарадњу и послао му готов уговор којим се кнезу Милошу у случају успјеха признавала титула српског цара. Та акција није успјела.

паром и праом и оловом могли у свако доба помоћи, а овако сами себи остављени нећете, бојим се, испливати с намеранијем освојенија, но пушкарати се и пушкарати, па се и опет у пештере вратит без сваке ползе“.⁵⁾

Кнез Милош упозорава на опасност, па каже: „Истина, да се сад у Бошњаке уздате, и да вам и Хусеин Капетан обећао помоћи. Но ја врло слабо надежде имам и у Бошњаке, кад и' неће само султанска војска бити, него и сербска, те ће морати силе своје раздвојити а вама никакве војне помоћи неће моћи послати. А друго, Бошњаци више говоре, а више се хвале него што су у стању учинити“. Милош поново упућује: „Завитајте и опет Покровитељицу (Русију) и видећете шта ће вам одговорити; што и мени лане кад сам Министарство руско питао, како ми ваља владати се у обстојатељствама која је буна Скадранинова и Бошњака у царству Отоманском произвела“. Руски одговор на кнез-Милошево питање гласио је: „Прекратит все сношения с бунтовниками и невмешиватсја в дела их.“⁶⁾ Кнез је руски одговор, односно некомпромисну заповијест, пренио Вукотићу на руском језику, како ју је по свој прилици сам од руске владе добио, ради јачег дјелства на њега. Савјетујући поново да Црну Гору не излажу опасностима, кнез Милош упозорава: „Особито не узнемирујте Брђане, који су лане услугу учинили Порти, и за које би ја, вели Милош, с великим везиром могао уговор учинити да и' остави на миру, и да им даде накнаду за лањску услугу“.⁷⁾

Упркос кнез-Милошевим документованим примједбама и сугестивним, понешто и претенциозним савјетима, узнемиреност на граници Црне Горе према Зети и Подгорици трајала је и наговјештавала ратне акције. Дошло је и до већих окршаја. 23 априла 1832. брдска племена Бјелопавлићи и Пипери потукли су код Височице (у близини Спужа) јаче турске снаге и добили знатан плијен. Те околности су, по свој прилици, подстицале и великог везира, који се бавио умиривањем побуњених феудала, да изврши припреме за напад на Црну Гору. О томе сазнајемо из једног писма кнеза Милоша, од 26. августа 1832, делегатима народа српског у Цариграду, који су послје прекида од двије године одржали с Турцима прву конференцију о питањима уређења односа Србије са Отоманском Империјом. Обавијестивши делегате да ће султану послати на дар 200 коња и изразивши наду да ће тако и помоћу руског посланика у Цариграду, Бутењева, убрзати рјешење питања која интересују Србију, кнез Милош се у писму сјетио и Црногораца.

⁵⁾ Ријеч је о Мустафа-паши, скадарском „везиру“, чија је побуна била ликвидирана.

⁶⁾ Одговор на српском гласи: „Прекратити све везе са бунтовницима и не мијешати се у њихове послове“.

⁷⁾ Та „услуга“ Брђана састојала се, по свој прилици, у томе што Брђани нијесу помогли побуну скадарског паше против Турске. Под именом Брђани овдје, по прилици, треба разумјети: Кучи, Васојевићи — можда Братоножићи, који су формално припадали Турској.

„У призремију Црногораца јавио сам вама, како се велики везир спремио био ударити на њи'. Сада пак долазим јавити вам, да ће удар тај *засад изостати*; зашто је великом везиру дошла заповест, да отлази час-пре у Азију и да води с собом и босанску и албанску и румунијску војску на Мехмет Али пашу, те је растписао и по Албанији и по Босни исту војску и да до конца септембра шат се крене с њоме к Цариграду; ако се међутим, као што *имам известија*, непороди нова буна у Босни, која се већ спрема“.⁸⁾

Из радња кнеза Милоша јасно се може закључити да је брижљиво пратио ток догађаја у Турској, нарочито у свом сусједству на Балканском полуострву, да је врло опрезно помагао покрете уперене против турске централне власти и настојао да све могуће незгоде отоманске Порте искористи за учвршћивање што повољнијег државноправног положаја Србије. За ту сврху био је спреман и на друге радње, сем обичних дипломатских акција и дијелења бакшиша турским великодостојанственицима, укључујући и самог султана.⁹⁾

То потврђује сам кнез Милош у једном писму босанском везиру. Из писма слиједи да је и онолико убјеђивање Црногораца да се уздрже од напада на Турску, као и позив брдским племенима да остану у миру за вријеме пацификаторске мисије великог везира, услиједило по наговору тога највећег турског државног функционера. Кнез Милош је налазио да његова услуга Турцима иде у корист њему и Србији.

Из Милошева писма од 17. децембра 1832. Махмуд Хамди-паша, везиру Босне, послѣ ликвидације Градашчевићеве побуне, сазнајемо да га је овај везир оптужио Порти због недозвољених веза са Црном Гором.¹⁰⁾

„Овај глас потрузио ме у не малу жалост“, пише Милош. „Јер, ја сам досад увек мислио, да сте ми ви искрен пријатељ“. „Мислио сам да ћете ви уважавати услуге које сам самој вашој личности чинио, остављајући на страну оне које сам височајшем Девлету указао, мислио сам, да ћете уважити и пријатељство које је велики везир к мени имао и којим је, при одласку свом и вас и рођеног свог сина мени препоручио, да овагда у пријатељству и сагласију живимо“. . . Како се види, ни „личне услуге“ (бакшиши и др.) нијесу могле учврстити пријатељство између кнеза Милоша и турских достојанственика. Милош се у писму ипак чуди како га је везир „тако оцрнити“ код Порте могао. Јер „сва сношенија, Ефендум, с Црном Гором позната су била и великом везиру, сам он употребљавао је мене и мог секретара Авра-

⁸⁾ ДА НРСБ, ЗМП V — 23.

Кнез-Милошево писмо делегатима од 26. августа 1832, № 2389
175.

⁹⁾ 1832. шаље султану на дар 200 коња, а поводом добијања Устава за Србију послао је султану 10.000 цесарских дуката.

¹⁰⁾ ДА НРС — ЗМП VI — 98.

ма к коме, да Брда и остала црногорска племена смирим, сам он тражио је од мене, да ја Црној Гори пишем, да стоји у миру. Ја сам у свему великог везира слушао и писао свим племенима, да не дирају у царску војску“. „Тим сам“, вели даље Милош, „Девлету измет учинио, који није други кадар био учинити му“. Па и поред свега тога босански везир га оптужи Порти да је „недозвољена сношенија с Црном Гором“ имао. Милош тражи од везира да му јави: „шта сте ухватили да сам рђаво с Црном Гором радио и договарао се, пак да кажете, да недозвољена сношенија с њом имама. . .“ „Ил сте ухватили какво рђаво писмо моје, ил' рђаву реч, или рђав савет, који сам Црној Гори против интереса Девлетског давао. . .“. Кнез Милош одбија могућу претпоставку да би везир нашао оправдање за своје сумњичење у чињеници што је један владика из Србије пребјегао у Црну Гору. „Владика је човек болестан у памети, огрануо се, пак побегао, нити сам га ја тамо слао, нити имао за дело какво слати; у мене није обичај, да се свештеници у стране и важне послове мешају“.

Кнез Милош даље увјерава босанског везира да кад би га прије оптужбе Девлету упитао „каква посла са Црном Гором има, казао би вам све по реду, што с њом радим, не би ничега од вас затајио“. Кнез упозорава и жалти што везир није према њему имао толико пријатељства и повјерења колико он према везиру има, јер га у том случају не би неиспитана пред Девлетом оцрнио.

Опрезни и реални кнез Милош, поред свега, позива везира на пријатељску компшијску сарадњу. Милош је за добро нашао да везиру писмо пошље преко ђекаје везирова. „Изволите видети: што му пишем за реч његову којом је јавио великом Девлету да ја имама недозвољена оношенија с Црном Гором“. Милош и, обраћајући се ђекаји, понавља: „Жао ми је врло на честитог везира и прежалити не могу што је онако поступио и оцрнио ме код Девлета“. ¹¹⁾

Др Никола Шкерковић

РУСКО ПОСРЕДОВАЊЕ У ЦРНОГОРСКО-СРПСКИМ ОДНОСИМА ОД БОМБАШКОГ ПРОЦЕСА ДО АНЕКСИОНЕ КРИЗЕ

Бомбашка афера на Цетињу, поред осталог, показала је да извјесни националистички кругови у Србији помажу и подстичу, па и инспиришу, одређене тежње да се сруши апсолутистички режим књаза Николе у Црној Гори. Носилац и експонент тих тежњи била је црногорска омладина која се тада школовала у Београду. На другој пак страни владајући слој у Црној Гори, на челу са књазом Николом и династијом, хоће, природно, по сваку цијену да заштити свој положај и интересе. Између ова два та-

¹¹⁾ ДС НРС — ЗМП № 3620 од 17. децембра 1832.